

Gondolatok a büntetésvégrehajtási pszichológiáról

A jogszabályok fokozott követelményeket állítanak a büntetésvégrehajtás elé. A differenciáltabb, módszertanilag megalapozott tevékenységet jelentősen elősegítheti a pszichológia, mint alkalmazott tudomány. Ahhoz, hogy a büntetésvégrehajtási pszichológia eleget tudjon tenni a fokozott követelményeknek, szükségessé vált az eddigi gyakorlat felülvizsgálata. Újra ki kell jelölni azonban a pszichológia helyét és gyakorlati alkalmazási lehetőségeit a büntetésvégrehajtás rendszerében.

A büntetésvégrehajtási pszichológia helye a tudományok rendszerében napjainkra tisztázódott. Popper (1970) rendszertani felosztása szerint a kriminálpszichológia résztudománya, kevésbé tisztázott azonban, hogy a magyarországi szakirodalom szerint elsősorban neveléslélektani és terápiás funkciót kell betöltenie. [Majláth (1971) Popper (1973)].

A büntetésvégrehajtásnál dolgozó pszichológusok konkrét feladatait a 0105/1973. sz. Országos Parancsnoki Utasítás határozza meg. „A pszichológus az elítéltek személyiségének komplex pszichológiai módszerekkel történő feltárásával, a vizsgálat alapján kialakított véleménnyel, az elítéltek pszichikai állapotának megfelelő nevelési eljárások és módszerek alkalmazásával segítse elő a nevelőmunka eredményességének fokozását”.

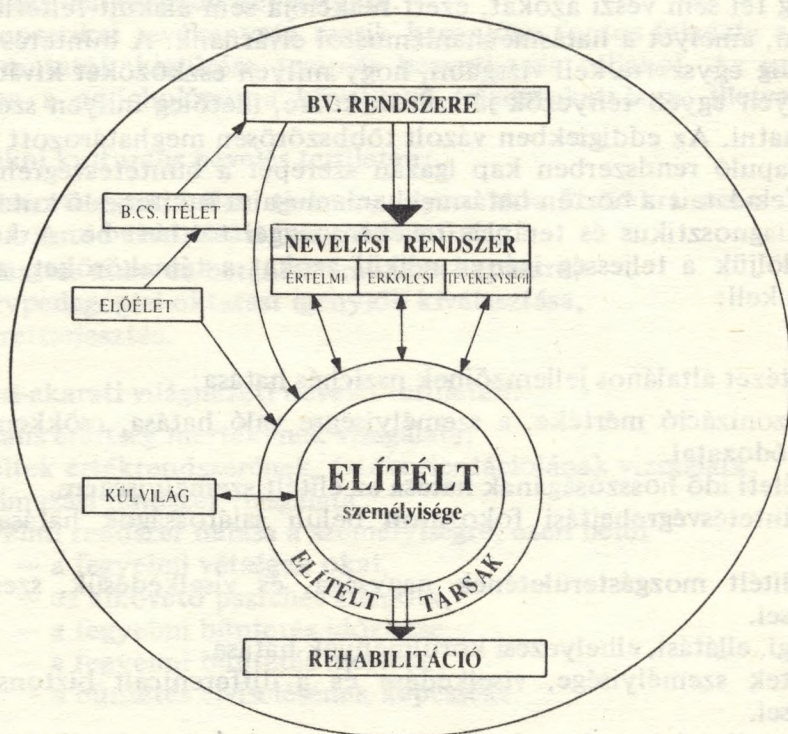
A fent idézett feladatmeghatározások és célkitűzések olyan időszakban születtek, amikor hazánkban még nem voltak hagyományai és tapasztalatai ennek a területnek. A kérdéshez tartozik, hogy a büntetésvégrehajtás rendszerében sem volt jelentős szerepe a tudományos gondolkodásnak. Miközben a büntetésvégrehajtás fejlődése során tért hódított egyes kérdések tudományos igényű megközelítése és hogy az elítélt személyiségére nevelő hatást gyakoroljon, gyarapodtak a pszichológiai munka tapasztalatai is. A gyakorlati ismeretek és az elméleti munka alapján a bv. pszichológiai feladatmeghatározása kiteljesedett.

Csetneky (1978) modern rendszerszemléletű definíciója szerint: „A büntetésvégrehajtási pszichológia olyan alkalmazott pszichológiai tudományág, amely a büntetésvégrehajtás komplex rendszerének pszichológiai kérdéseivel foglalkozik”.

A bv. pszichológia is bejárta azt az utat, amely valamennyi szaktudomány ismeretanyagának gyakorlati alkalmazása során szinte törvényszerűen tapasztalható. Először idegenkedve, kételkedve fogadták a pszichológust. Valamiféle „csudabogárnak” tartották, aki olyan gyanús, érthetetlen dolgot művel, ami leginkább varázslóhoz vagy csillagjósához hasonlítható. A következő lépés az

volt, hogy túlértékelték lehetőségeit, jelentőségét, és tekintettel arra, hogy a nevelési szolgálatnál dolgozott, egyfajta „szuper nevelői” funkciót szántak neki. Ennek az elvárásnak a pszichológia természetesen nem tudott megfelelni, ezért a túlértékelés ellenhatásaként könnyen perifériás helyzetbe kerülhetett. Ezzel párhuzamosan gyakran előfordult, hogy művelőit olyan feladatokkal (elsősorban nevelési részfeladatokkal) bízták meg, amelyek nem tartoztak területükbe, de amelyeket jól el tudtak látni.

Ilyen előzmények után alakult ki a jelenlegi gyakorlat, amely részben már túllépett ezeken a fejlődési fokozatokon, de még a mai napig is magán viseli annak nyomait. A különböző intézetekben a speciális helyi feltételek és elv-

rások alapján különböző gyakorlat alakult ki. Közös abban, hogy csak az elítéltek személyiségével, problémáival foglalkozik és kevésbé vállal részt a büntetés-végrehajtási hatásmechanizmus, az egyes intézkedések befolyásolásában, módosításában.

Talán az előzményeknek és a kialakult gyakorlatnak is tulajdonítható, hogy még mindig vita tárgya a pszichológia gyakorlati alkalmazásának legcélszerűbb módja, mind a büntetés-végrehajtás vezetői, mind a pszichológusok között. Véleményünk szerint a megoldás csak akkor születhet meg, ha a bv. pszichológia a jelenleginél szervezesebben illeszkedik be az összbüntetés-végrehajtás rendszerébe.

Ahhoz, hogy az általunk optimálisnak és célszerűnek tartott illetékességi kört kijelölhessük, elemezni kell, hogy a büntetés-végrehajtás milyen hatás-

mechanizmussal kívánja elérni az elítélt társadalmi elkülönítését, és ez milyen kölcsönhatásban van a személyiségével. Az elítéltet milyen hatások érik a börtönben, – és ezt személyiségében feldolgozva, visszatükröződve – milyen személyiségváltozást eredményez, illetve eredményezhet.

Röviden meg kell jelölni azokat a környezeti hatásokat, amelyek befolyásolták, meghatározták az elítélt személyiségfejlődését, illetve jelenleg is hatnak. A legfőbb ilyen hatásokat az ábra mutatja. Mechanikus volna szemléletünk, ha azt várnánk, hogy az ábrán vázolt hatások alapján kiszámítható lesz az elítélt viselkedése, személyiségének alakulása. Nem automatákkal foglalkozunk, hanem érző, gondolkodó, cselekvő emberekkel. Minden ember, így az elítélt is, sajátosan egyedi módon dolgozza fel az őt érő hatásokat. Szűri, torzítja, elkerüli, esetleg fel sem veszi azokat, ezért reakciója sem alakult feltétlenül abban az irányban, amelyet a hatásmechanizmustól elvárnánk. A büntetésvégrehajtás során mindig egyszerre kell vizsgálni, hogy milyen eszközöket kívánunk alkalmazni, milyen egyéb tényezők játszanak közre, illetőleg milyen személyiségre kívánunk hatni. Az eddigiekben vázolt többszörösen meghatározott kölcsönhatásokon alapuló rendszerben kap igazán szerepet a büntetésvégrehajtási pszichológia. Feladatait a börtön hatásmechanizmusaira is kiterjedő kutató-elemző, valamint diagnosztikus és terápiás tevékenységgel töltheti be. A következőkben megjelöljük a teljesség igénye nélkül azokat a témaköröket, amelyekkel foglalkozni kell:

A bv. intézet általános jellemzőinek pszichés hatása:

– A prizonizáció mértéke, a személyiségre való hatása, csökkentésének lehetséges módozatai.

– Az ítéleti idő hosszúságának hatása az elítélt személyiségére.

– A büntetésvégrehajtási fokozaton belüli sajátosságok hatása a személyiségre.

– Az elítélt mozgásterületének nagysága, és viselkedésük, személyiségük összefüggései.

– Anyagi, ellátási, elhelyezési körülmények hatása.

– Elítéltek személyisége, viselkedése és a differenciált biztonságos őrzés összefüggései.

– A személyiségjegyeket is figyelembe vevő fokozaton belüli differenciálás lehetőségei.

– Egyes intézkedések várható hatása.

– A bánásmód változatainak pszichés hatása.

– Előbb-utóbb a büntetésvégrehajtási pszichológia feladatává kell tenni, hogy az elítéltekkel foglalkozó személyi állomány alkalmasságának előzetes megállapításában részt vegyen.

Pszichológiai feladatok a nevelési rendszerben:

A konkrét nevelési rendszeren belül a pszichológusnak elsősorban diagnosztikus funkciói vannak, ehhez járul a nevelés módszereit elősegítő elemző, kutató tevékenység. Az elítéltek neveléséhez elengedhetetlen a személyiség minél alaposabb megismerése. Ebben a megismerési folyamatban a pszichológiának ki-

tüntetett szerep jut, mivel sajátos eszközeivel viszonylag rövid idő alatt képes a személyiségről képet adni, melyet azután a nevelő a viselkedés megfigyelésével, az abból levont következtetésekkel teljessé tehet, és amelyre felépítheti a nevelési programot.

A megismerési folyamatban a leggyakoribbak az ún. „befogadási szűrővizsgálatok”, amelyek kitérnek az elítélt

- értelmi képességeire,
- érzelmi-akarati jellemzőire,
- indulati emocionális tulajdonságaira,
- dinamikus szükségleteire,
- magatartásainak motivációjára,
- szociális beilleszkedő képességére.

A diagnosztikai tevékenység másik hasonlóan fontos feladata a pathológiás jegyeket mutatók kiszűrése terápiás beavatkozás céljából. Az egyes nevelési területeken a pszichológus a következő feladatokat látja, illetve láthatja el.

Az értelmi kulturális nevelés területén:

- iskolaérettség-vizsgálat (jelenleg ilyen idős korúakra nincs kidolgozva),
- gimnáziumi beiskolázást megelőző szűrés,
- kiválasztás szak- és betanítottmunkás-képzésre,
- gyógypedagógiai oktatást igénylők kiválasztása,
- ismeretterjesztés.

Erkölcsei-akarati világnézeti nevelés területén:

- morális érettség mértékének vizsgálata,
- elítéltek értékrendszerének, értékorientációjának vizsgálata,
- jutalmazási rendszer vizsgálata,
- fegyelmi rendszer hatása a személyiségre, ezen belül
 - a fegyelmi vétségek okai,
 - az elkövető pszichés állapota,
 - a fegyelmi büntetés időzítése,
 - a fegyelmi büntetés mértéke,
 - a büntetés elviselésének képessége.

A fegyelmező részleg programja:

- beutalás indokoltsága,
- végrehajtás hatásai.

Társadalmilag hasznos tevékenységre nevelés terén:

- munkaalkalmasság vizsgálata,
- a dolgozók kiválasztása új munkahelyekre,
- elítélt tisztségviselők kiválasztása,
- öntevékeny szervezet működési lehetőségeinek hatásvizsgálata.

Nagyon fontos továbbá, hogy a nevelő azt kapja, amit fel tud használni, hiszen a napi munka során nem nagyon tud mit kezdeni például az elfojtott ösztönkésztetésekkel, annak ellenére, hogy a pszichológiai módszerekkel feltárható.

Feladatok az elítéltek informális csoportjainak megismerése terén:

Az elítélt személyiségét érő hatások közül kiemelt szerepet kap az elítélt-társak egymásra gyakorolt – sok esetben káros – hatása. Különösen erősek lehetnek ezek a hatások az életkori sajátosságok miatt a fiatakorúaknál. Feltétlenül ki kell dolgoznia a büntetésvégrehajtási pszichológiának olyan szociálpszichológiai módszereket, melyek alkalmasak az elítélt csoportok informális struktúrájának vizsgálatára.

Vizsgálni kell:

- Milyen törvényszerűségeket mutatnak az elítéltek informális csoportjai.
- Milyen személyiségjellemzők dominálnak a csoporthierarchiában vezető szerepet betöltőknél.
- Milyen személyiségjellemzők vannak a függő helyzetű elítélteknek.
- A különböző személyiségtípusú elítéltekre milyen hatással van a csoportban betöltött szociális státus.
- Hogyan lehet ezeket a csoporthatásokat felismerni, kézbe tartani, pozitív irányban befolyásolni.

Terápiás feladatok:

A rehabilitációs célok eléréséhez az elítélt személyiségének alkalmasnak kell lennie arra, hogy a pozitív hatásokat befogadja és csökkenjen a negatív hatások erőssége. Az elítélt személyisége azonban nem feltétlenül alkalmas a pozitív hatásokat befogadni és saját számára hasznosítani. Ilyen esetben a pszichológus feladata a beavatkozás, azaz terápia alkalmazása. A börtönben folyó terápiás tevékenységről sok vita folyik, ahol szélsőséges álláspontok ütköznek. Vannak, akik teljesen elvetik a lehetőségét, vannak, akik a jövő büntetésvégrehajtásának az útját a terápiában látják. Nem kívánjuk a vitát eldönteni, de az eddigi tapasztalatok alapján adalékul ehhez a vitához három dolgot hangsúlyozunk:

1. A börtönbe kerülő emberek jelentős része lelki sérült, vagy a büntetés letöltése folyamán azzá válik.

2. Ezért a büntetésvégrehajtásban feltétlenül kell terápiás tevékenységet végezni.

3. Véleményünk szerint a börtönben alkalmazásra kerülő terápiás formák nem a „bűnözés”-ből kívánják kigyógyítani az elítélteket. A terápia alkalmazásának célja a kóros reakciók, kóros személyiségjegyek korrigálása, illetve csökkentése, lehetővé téve ezzel a személyiség fejlődését, a megfelelő alkalmazkodást és a pozitív irányú hatások eredményesebb érvényesülését.

Kidolgozandó feladat, hogy az egyes terápiás formák közül milyen útbaigazítások alkalmazhatók börtönkörülmények között.

A terápiás formák alkalmazásának jelenlegi legkeveset vizsgált területi az ún. speciális csoportok. A speciális csoportba utalt elítéltek komplex terápiás programjának kidolgozásában és megvalósításában fontos szerep jut a büntetésvégrehajtás pszichológiának. Fokozottabban kell törekedni arra, hogy a terápiás elvek jobban érvényesüljenek a nevelés gyakorlatában.

A bv. pszichológia alkalmazásának személyi szervezeti feltételei:

Az elítéltekkel foglalkozó büntetés-végrehajtási személyzet közül a pszichológus az egyetlen, akinek semmiféle intézményesített eszköz nem áll rendelkezésére ahhoz, hogy az elítéltre, vagy a vele történő intézkedésekre hatni tudjon. Például a nevelőnek jutalmazási és büntetési jogköre van, az elítélttel történő minden fontosabb intézkedéskor kötelező kikérni a véleményét stb. Az őrsegnek és a munkáltatóknak is biztosítottak a megfelelő intézményes eszközök. Az üzemorvos betegállományba vehet, munkából leválthat stb. Minden szolgálati ágnak részletesen kidolgozott szabályok írják elő, hogy mit várnak tőlük, és ehhez milyen eszközök állnak rendelkezésre.

Mivel intézményes eszköze nincs a pszichológusnak, az a következtetés adódik, hogy elsősorban szakértő tevékenységet várnak tőle. Kétségtelen tény, hogy az előzőekben vázolt feladatok egy része szakértői.

Nem tisztázott továbbá megfelelő mértékig az sem, hogy a szervezetben milyen helyet foglaljon el. Ha az eddigiek alapján elfogadjuk, hogy a büntetés-végrehajtási pszichológus feladata nemcsak az elítéltek személyiségének vizsgálata és befolyásolása, hanem az elítéltekre ható büntetés-végrehajtási rendszer elemzése és befolyásolása is, – a büntetés-végrehajtási célok és a rehabilitáció elérése érdekében nagyobb fokú függetlenségre és áttekintési lehetőségre volna szüksége, mint azt a jelenlegi elhelyezkedése a szervezetben lehetővé teszi, mivel ebben a helyzetben csak többszörös áttételen keresztül kaphat és adhat információt. E körülmények nagyon sok bizonytalanságra adhatnak okot, akár a pszichológussal szembeni követelményrendszert, akár a pszichológus által nyújtott szolgáltatások mértékét nézzük.

Nagy a veszélye annak, hogy „félrecsúszik” a tevékenység.

Két okból részletezzük kicsit bővebben ezt a helyzetet. Egyrészt azért, mert a jelenlegi és az elkövetkező időszakban sokszor fennállhat, másrészt azért, mert a „félrecsúszott” tevékenység tartósan is fennmaradhat, ezáltal azt a képzetet keltve, hogy a büntetés-végrehajtási pszichológusnak így kell végeznie feladatát.

Néhány várható következmény:

– Amennyiben a pszichológus nem bírja a helyzetéből adódó sajátos megterhelést, elhagyja a pályát azzal, hogy börtönben nem lehet pszichológusi munkát folytatni (talán ez is oka a viszonylagos magas fluktuációnak).

– Olyan megoldást választ, hogy kivonja magát környezetéből és az „előkelő, mindentudó, idegen” szerepkörében kritizál és ad „jó tanácsokat”. Ezzel nemcsak környezete jogos ellenzését váltja ki, hanem kézzelfogható haszon nélkül dolgozik.

– A leggyakoribb, amikor lemond arról, hogy pszichológusként dolgozzék. A környezet nyomására, vagy önként vállal olyan funkciókat, amelyek nem rá tartoznak. Ilyen funkció például a nevelés egyes részfeladatainak ellátása. Az elítéltekről való gondoskodás, a velük való foglalkozás címén ügyeik, problémáik elintézése, ahelyett, hogy ezt az illetékesekre bízna, és mondjuk, terápiás beavatkozást végezne. Ez a helyzet felszínes elégedettséget hozhat a számára, hiszen kollégái elismerik, hogy hasznosítja magát, és az elítéltek körében is kedvelt lesz. Amennyiben ez a helyzet kialakul, még megvan a lehetőség a továbblépésre, a valóban pszichológusi munka elvégzésére.

Következtetés – fejlesztési javaslatok:

Megítélésünk szerint a büntetésvégrehajtási pszichológia eddig azért nem illeszkedett megfelelően a büntetésvégrehajtás rendszerébe, mert lehetséges feladatkörét leszűkítve csak azt az elvárást teljesítette, hogy kizárólag az elítéltekkel foglalkozzon, és közvetlenül a konkrét nevelői munkát elősegítő funkciót töltsön be. A Fiatakorúak Börtöne és Fogházában működő pszichológiai laboratórium több mint 10 éves tapasztalatai alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a büntetésvégrehajtási pszichológia kompetencia-területét ki kell terjeszteni a büntetésvégrehajtási rendszer elítéltekre gyakorolt hatásmechanizmusának elemzésére is.

Ilyen szemlélet alapján lehetővé válna a büntetésvégrehajtási pszichológia illetékességi körének kijelölése és elhelyezése a büntetésvégrehajtás rendszerében.

Annak érdekében, hogy a büntetésvégrehajtásnál folyó pszichológiai tevékenység szolgáltatás jellege erősödjék, néhány kérdésben előre kell lépünk.

Tudomásul kell vegyük a jelenlegi feltételeket, ezért a felsorolt feladatokat differenciálni kell abból a szempontból, hogy mire vagyunk képesek, és melyek a legsürgősebb problémák. Célszerűnek látszik egy anyag kidolgozása, amely felváltaná a 05105/73-as számú OPK Utasítást és melynek alapján a Nevelési Osztállyal egyeztetve, minden pszichológust foglalkoztató intézet kidolgozná saját speciális igényei és lehetőségei szerinti munkaköri feladatkört és programot a pszichológus számára. Ebben a programban esetleg meg kellene jelölni azt a lehetőséget, hogy az állomány pszichés problémáival is foglalkozzék, mivel erre egyre több az igény.

Az újonnan belépő pszichológusoknak, működésük megkezdése előtt, a tököli laboratóriumban el kellene tölteni egy bizonyos időt. Ebben az időszakban elsajátíthatnák a minimális büntetésvégrehajtási ismereteket és konkrét példát láthatnának a börtönben folyó pszichológiai munkára.

Tekintettel arra, hogy a pszichológiai laboratóriumok a munkamegosztás lehetősége révén nagyobb mértékben tudnak részt venni az intézeti élet befolyásolásában, célszerű lenne a laboratóriumokat önálló szakcsoportként működtetni és közvetlenül a parancsnoknak vagy helyettesének alárendelni. Ilyen módon nagyobb áttekintő képességgel, több információ birtokában az egész szervezetre hatva nagyobb mértékben érvényesíthetnék szakértelmüket.

A gyakorlattal rendelkező bv. pszichológusok közül szakbizottságot kellene létesíteni, azzal a feladattal, hogy figyelemmel kísérje, segítse a pszichológiai tevékenységet.

Az önálló kutatási feladatok meghatározásánál nagyobb mértékben kell figyelembe venni a gyakorlat során felvetődő problémákat, és ezt a pszichológus felkészültségével, érdeklődési körével összhangban kell megoldani.

Garami Lajos

Irodalom

0105/1973. Országos Parancsnoki Utasítás

Országos Büntetésvégrehajtási Vezetői értekezlet anyaga (Budapest, 1980. április 22–23. IM Bv. OPK. kiadványa) az IM Középtávú tárcaszintű tudományos terve IV. sz. kutatási főidény.

- Beck György* 1976. Adalékok a fiatalkorú, életellenes bűncselekményt elkövetők személyiség alakulásáról. Szakdolgozat ELTE Btk.
- Beck György* 1978. Kísérlet különösen renitens fiatalkorú elítéltek börtönadaptációjára.
Kézirat IM „Alkotó Ifjúság” pályázat.
- Csetneky László* 1978. Büntetésvégrehajtási pszichológia. RTF. jegyzet.
- Garami Lajos* Énkép – Önértékelés és interperszonális kapcsolatok fiatalkorúak csoportjában. Kézirat IM „Alkotó Ifjúság” pályázat.
- Garami Lajos* 1979. Adalékok a fiatalkorú elítéltek kriminálpedagógiai szempontok kategorizálásához. Kézirat IM „Alkotó Ifjúság” pályázat.
- György József* 1967. Az antiszociális személyiség. Medicina Kiadó.
- Majláth Gyula* 1971. A kriminálpszichológia néhány elméleti és gyakorlati kérdése. Kézirat IM Bv. OPK. kiadványa.
- Popper Péter* 1970. A kriminális személyiségzavar kialakulása. Akadémia Kiadó.
- Popper Péter* 1973. Kriminálpszichológia. (Alkalmazott pszichológia című kötetben, Gondolat Kiadó.)
- Varga Zoltán* 1966. Fiatalkorúak Büntetésvégrehajtásával kapcsolatos megfigyelések. Pszichológiai tanulmányok IX. kötet. Akadémia Kiadó.

A cikket, mint ahogy felcímében is jeleztük, úgy adjuk közre, hogy Olvasóink megírassák véleményüket, helyi tapasztalataikat. Az elkövetkező számokban megjelentetjük a vitaanyagokat, amelyek bizonyára elősegítik e fontos téma közös nevezőre hozását.